

Оксана Цалапова,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін
Інституту педагогіки й психології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ ЯЙЦЯ В ДИЛОГІЇ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «КОРОЛІВСТВО», «КНИГОНОШІ З КОРОЛІВСТВА»

У статті висвітлено проблему вживлення архетипів у текст сучасного фентезі, досліджено семантичне поле архетипного образу яйця в дилогії Галини Пагутяк. Аналіз семантичних змін даного образу здійснено в міфопоетичному ключі, що дало можливість виявити особливості використання міфо-казкового ресурсу авторкою дилогії.

Ключові слова: Галина Пагутяк, архетип, міфологема, міфологія, фентезі, фантастика.

Oksana Calarova

Archetypal Image of an Egg in the Dilogy 'The Kingdom', 'The Book-Carriers from the Kingdom' by Halyna Pagutyak

The article highlights the problem of implanted archetypes in modern fantasy text, investigated the semantic field archetypal image of eggs in dilogy Galina Pahutyak. Analysis of the semantic change this image taken in mifopoetichnomu keys, which made it possible to identify particular use mifofabulous resource dilogy author.

Key words: archetype, mythologem, mythology, fantasy, science fiction.

Протягом останніх десятиліть з'явилася велика кількість спроб осмислити феномен фантастичного, особливо жанру фентезі, який розпочав «еру» міфотворчості в проекції поп-арт, адже «футурологічна, науково-фантастична, соціально-прогностична література користується нині величезною популярністю в світі» [1, 76]. Традиційне визначення фентезі – (англ. *fantasy* – фантазія) – жанр літератури, що з'явився в Англії у середині ХХ століття, що примикає до фантастики, але в більш вільній, «казковій» манері, що використовує мотиви далеких переміщень у просторі й часі, інопланетних світів, штучних організмів, міфологію древніх цивілізацій [10] – дещо спрощує, на наш погляд, це мистецьке явище у сучасних студіях. Методологічна варіативність щодо вивчення фентезі залишає актуальною проблему в зарубіжному й вітчизняному літературознавстві. Серед фахівців, що звертаються до фентезі, слід згадати Г. Блума, В. Гакова, В. Гуйбаловського, Р. Ерліха, Р. Зімбардо, М. Кеддена, С. Лема, Т. Ремінгтона, Б. Селінджера, Ш. Співак, Д. Сувина, Л. Михайлова, Е. Фаллера, Т. Шиппі та ін. Привабливість полягає у жанровій трансцендентності, що вивільняє і текст, і фантазію письменника від умовностей й обмежень, дозволяючи осмислити універсальні загальнолюдські істини в діапазоні від ескапістської провокативності до логічної онтологічної цілісності.

Поетика фентезі - явище складне й багатовекторне. Письменники створюють цікавий ефект історичної об'ємності, реальної достовірності за допомогою образів-архетипів, композиційних прийомів хронотопного атавізму, діалогічної фактичності та обов'язкової присутності ефекту квесту. Однак наголосимо, що сучасне фентезі має яскраво виражений національний колорит та віддзеркалює проблеми та різного рівня катаклізми (культурні, соціальні, політичні, економічні) країни, де створюється. Тому доволі перспективним напрямком вивчення фентезі, на наш погляд, є з'ясування проблеми кореляції цього жанру з міфом. Відповідно метою статті є дослідження рівня авторських інтерпретацій архетипів і міфологем, семантичні відхилення від матриці, спроби переосмислення міфоісторії.

Так фентезі-диалогія Галини Пагутяк – своєрідна спроба осмислити сучасні закони існування українського соціуму крізь призму міфо-казкового виміру. Дії твору розгортаються у двох світах - реальному (місто Львів, Серединний світ) та фантастичному (Королівстві, Великому Льосі, Імперії), проте їх соціальний устрій віддзеркалює сучасний проблемний зріз суспільства. Фантастичне Королівство – не ідеалізований простір, як зазвичай буває в казках, це «не оранжерея, не притулок для книжок, і навіть не скарбниця, а частина Всесвіту, де світло й темрява співіснують поруч, де кожен день треба пробувати щось нове, порушувати правила, сперечатись з законами» [7, 18]. Кожен образ (як герой, так і антигерой), уведений до тексту, концентрує систему загальнолюдських правил виживання, є носієм певної авторської ідеї. Дослідники творчості Галини Пагутяк (В. Агеева, О. Корабльова, О. Леоненко, Т. Тебешевська-Ткач та ін.) стверджують, що образи цього жанру в творчій лабораторії письменниці слід тлумачити «двома шляхами - як поетичну творчість, тобто протолітературу, та як інтерпретацію оточуючої нас дійсності, тобто протонауку» [11, 35].

Поза сумнівом проблематика діалогії Галини Пагутяк сконцентрована навколо проблеми духовності сучасного світу. Підтвердженням цієї думки є висновок О. Корабльової: «...для оповідності Г. Пагутяк провідною стає опозиція духовне/тілесне, авторська інтровертна психологія творчості так чи інакше демонструється різного роду містифікаціями, мовою натяків, що дає нам змогу говорити про інтуїтивний психологічний тип» [3, 16]. Бажання письменниці удосконалити культурний стан сучасної України штовхає її до створення практично ідеальної держави (Королівства), де панують закони людяності й у книжках сконцентровано основні мудрості світу.

Основний зміст тексту має традиційну для фентезі форму квесту (подорож заради фантастичного предмета, об'єкта). Головна героїня твору, дівчинка Люцина, дізнається про існування іншої реальності, яка починається за порогом її квартири, адже її сусідками є справжнісінькі відьми, Олівія і Гортензія. Поряд, у старому парку, відбуваються з'їзди нечистої сили на чолі з Повелителем, основна мета яких знаходити й знищувати справжні духовні надбання людства - раритетні розумні книжки. Недалеко від будинку Люцини, на старому кладовищі, працює у Вампірнеті найгуманніший вампір Стронціус. Паралельно розгортаються декілька сюжетних ліній, які знайомлять зі справжнім принцом Королівства Серпнем та його вірним другом, архіваріусом-чаклуном Марком, агентом-фотографом газети «Посейбічні і потойбічні новини» Мортіусом та його домашнім улюбленцем тигром Колобком, відчайдушною бібліотекаркою Сонею та мешканцями її зачіски кольоровими мишками та багатьма іншими героями. Фантастична історія, яку розкажує Галина Пагутяк, рясніє міфологемами, архетипами й алюзіями до відомих казкових та міфологічних сюжетів, проте авторка наповнює їх новим оригінальним змістом. Таким чином у діалогії створено ілюзію фантастичного, навіть містичного, в реальному світі та новий космогонічний міф про людину та її місце у світі.

Доволі цікава, як на фентезі, образна система діалогії. Тут поряд із львів'янами мешкають вихідці з іншого виміру, майстерно маскуючись під добропорядних громадян. Відьми, довгобуди, вампіри, з'їдлики, домовики, пліснявці, привиди - персонажі скоріше химерної прози, аніж класичного фентезі, адже таким «творам притаманне глибоке проникнення в іншу — таку моторошну — реальність. Її герої входять, як правило, у трагічні контакти з потойбічними силами і зазирають у недозволений людині світ потойбіччя» [4, 49-51]. Відхід від жанрової традиційності осмислення фентезійних образів дало Галині Пагутяк можливість ігнорувати своєрідний ескапізм, тобто ввести в текст традиційно-казкові артефакти, які підкреслили етноколерит твору.

Одним із найцікавіших образів твору є яйце. Воно в тексті головним і периферійним образом водночас, тобто основна проблематика підтримується саме цим архетипом, але яйце з'являється у фентезійній історії фрагментарно, в моменти найбільшого сюжетного напруження, являючись найнезвичайнішим дійовим персонажем: «У Яйця теж є своя історія. Яйця, взагалі, дуже загадкові й мовчазні» [7, 85]. Його поява в тексті подана в інтуїтивно-казковому ключі: «Тоді дівчинка (Люцина — доп. О. Ц.) згадала казку, звідки були ці слова, і вимовила урочисто: «Вербо-яра, розчинися, Ганна-панна йде!» Звісно, вона не була Ганною, але так звали її бабусю. Однак стовбур розчахнувся перед нею, наче штори на вікні. Хвилинку Люцина стояла остовпіла від подиву, а потім обережно зазирнула всередину дупла. На дні його, на купі торішнього листя лежало біле яйце, трохи більше за куряче й сліпуче сяяло в темряві» [7, 114]. Таке місцезнаходження сакрального предмета не є випадковим. Поширеним у світовій культурі був міф про те, як Змія у підземеллі ховав зародок яйця, в якому в згорнутому вигляді «містився» світ з елементами Космосу. Підземелля Змія пов'язувалося з Хаосом й у слов'янській друїдній конструкції світу (світове дерево) належало до світу хтонічного. Отже, перебування яйця біля коріння у вербі лише підкреслює його сакральність, значення для майбутніх ритуальних дійств.

Цікаво, що, з'явившись так випадково в сюжеті твору, образ, який у традиційній казці здебільшого є провідним, далі в тексті «Королівства» зустрічається лише на периферії сюжету, хоча при цьому несе головне ідейне навантаження. Рецепція яйця в цій історії фіксує показ циклічності життя, «де трагедія знищення та пафос відродження йдуть поряд, відтінюючи та взаємодоповнюючи одне одного» [8, 41]. У даному епізоді діалогії образ яйця репрезентує народження нового укладу, який об'єднує два культурні пласти — архаїчний (язичницька культура) та сучасний.

Архаїчне потрактування образу яйця тяжіє до міфологічно-архетипного рівня. Походження світу, згідно давніх уявлень, відбувається за еволюційним сценарієм перетворення первісного стану «ab ovo» («від яйця») у якісно нову матеріальну форму, новий культурний уклад. Для міфологічного світогляду органічним було потрактування моменту творива, в якому яйцю дійстві відводилась функція першопоштовху (або деміурга), як моменту народження порядку (Космосу). Присутність яйця як першооснови суцього іманентний багатьом культурам світу. Зокрема, момент існування курки, що несе яйце - нову форму буття, поширює факт іманентності культури яйця європейським, східним, африканським культурам, підтверджує міфологічна енциклопедія, де конденсується досвід міфопоетичної системи загальносвітового характеру. «Яйце світове - яйце космічне, в багатьох міфопоетичних традиціях образ космогонічних міфів. З яйця світового виникає всесвіт або певна персоніфікована творча сила: деміург, культурний герой (Вяйнямьойнен, Хираньягарбха, Праджapati) – іноді рід людський (Паньгу). У китайській традиції первозданий хаос Хуньдунь нагадує розбобтане яйце» [5, 368]. Грецька міфологічна традиція також потрактовує хаос як велике світове яйце. Окремі культурні цивілізації розглядають момент створення світу як процес розбиття яйця й сотворіння землі та неба з яєчних рештків (із половинок яйця виникають небо й земля). У багатьох випадках яйце світове описується як золоте, а також із іншими атрибутами сонця (виникнення єгипетського сонця Ра з яйця птаха Великий Гоготун, народження орфічного первородного сонячного божества Фанеса тощо).

Потрактування яйця як символу життя й багатства, властиве й слов'янській міфології. Г. Лозко, аналізуючи архаїчні слов'янські міфи про першопричини Всесвіту в роботі «Українське язичництво», акцентує на образі яйця, яке, на її думку, має сакральний зміст. Згідно міфа, пташка (Жар-птиця) несе золоте яйце, із якого знову народжується (воскресає) джерело світла й тепла. Воно встановлює лад і гармонію у світі, підтримуючи межу між теплом (життям) й холодом (хтонічним світом).

У фентезі «Королівство» перший опис яйця, знайденого у стовбурі верби, підтверджує сакральне значення цього предмета. Не випадково обирає авторка твору для нього пристанище у вербовому стовбурі. Оскільки, за народною символікою, – «це дерево охороняє від нечистої сили» [9, 124]. Тобто інтуїтивно те світло, що випромінює яйце, робить цей образ символом майбутніх креаційно-світлих перетворень в Королівстві. Цю думку підкреслено в легенді, що розповідає Король переліток принцу Серпню: «Ми прийшли сюди зі світу, який війни зробили пустелею. Таких земель багато, на жаль, вони продовжують з'являтися і зараз. Білий птах, Пташок, як кличемо ми його ласкаво, знайшов цю землю для нас, облітавши усі три яруси» [7, 243]. Отже, стає зрозумілим значення яйця для майбутніх змін, адже у другій частині фентезі історія Пташка доведена до логічної кінцівки: «А в королівстві, і столиці, у домі королівського архіваріуса, домовинок Спрячик годував пташеня білим хлібом, розмоченим у каві...а цей Пташок розумний» [6, с. 162].

Якщо яйцю відводиться в тексті функція першопоштовху, то образ птаха наповнює цей поштовх легендарним змістом - перемога світла над темрявою. Значення птаха в тексті підкреслено напівказковою легендою про двобій Білого Птаха з Чорним: «Як Білий Птах поб'ється з Чорним Птахом, настане день чи ніч» [7, 275]. Легенда про Білого птаха, що принесе в Королівство світло, складається з ряду казкових алюзій. Зокрема, тут присутній мотив розбиття золотого яйця, подібно до казки «Курочка Ряба»: «Його тінь злякала кольорових мишок, і якась з них зачепила яйце. Воно покотилось. Птах спіймав яйце своїм тілом... Дівчинка взяла нагріте сонцем яйце й обережно поклала в торбину (підкр. – Ц. О.)» [7, 276]. Напруженість ситуації зумовлена позасвідомим натяком на відомий фольклорний сюжет, у кінцевому результаті якого має бути встановлено правильний порядок життєобігу. Згідно міфа, пташка (Жар-птиця) несе золоте яйце, із якого знову народжується (воскресає) джерело

світла й тепла. Яйце встановлює лад і гармонію у світі, підтримуючи межу між теплом (життям) й холодом (хтонічним світом). Досить прозорою постає спорідненість архетипу «яйце» із образом сонця та міфологією, пов'язаною з ритуалом сонцепоклоніння у давніх народів. Яйце-сонце має глибокі корені, що пов'язані з апокаліптичним мотивом розбиття святого яйця. Цей архетипний образ виконував в поганських ритуалах функції жертвоприношення ще задовго до впровадження християнства. «Безперечно, що яйце було річчю сакральною вже за трипільської доби» [2, 38].

Отже, яйце в тексті діалогії - вмістилище для визрівання, своєрідний лоноплідний об'єкт. Воно є «вогняною» стихією (адже середина його жовтогогарячого кольору), що підтверджує факт зв'язку з сонцем, теплом, новим життям. Крім цього, яйце — це своєрідний концентрат життя. По одній із космогонічних версій (давньоєгипетська) світ починається з великої битви між богами, які з води й землі створюють вселенську Світову гору. На ній Білий Гусак (Великий Гоготун) зніс Космічне яйце, яке було розбите й криком Гусака пробуджене до життя. Відлуння цієї міфологеми присутнє й у тексті Галини Пагутяк. Формально розбиття яйця, що було знайдене в Королівстві, є міфопоетичною аксіомою майбутніх перетворень простору. У народній російській казці про три царства (золоте, срібне, мідне) герой з легкістю «згортає», а потім «розгортає» ці царства в яйця, що його дають чарівні царівни. Але уклад казкового царства при цьому залишається статичними. Зміст розбиття яйця «святого саява» у тексті діалогії-фентезі має інший сенс: «Яйце, що розкололось, зробило Королівство доступнішим. Світ, що був у ньому, прагнув змін» [6, 161]. Такий фінал історії Королівства проектує перетворення й у Серединному (реальному) світі, адже тут «живуть добрі і не дуже добрі люди, та значно більше таких, корті хиляться то в бік добра, то в протилежний від нього бік» [7, 277], і саме відкритість Королівства дає можливість стати Серединному гуманнішим.

Література

1. Агеева В. П. Про книгу Галини Пагутяк «Потрапити в сад» / В. П. Агеева // Слово і час. — № 3. — 1990. — С. 74—76.
2. Герасимчук В. Міфологічні мотиви у фольклорі та літературі: особливості трансформації / В. Герасимчук // Українська література в загальноосвітніх школах. — 2001. — № 1. — С. 37-45.
3. Корабльова О. Засади міфопоетики художньої версії самотності у прозі Галини Пагутяк / О. Корабльова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 17. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. — С. 15 - 20.
4. Мельник Н. Проникнення в іншу реальність (українська магічна новела наприкінці ХХ ст.) / Н. Мельник // Слово і час. — 1998. — № 11. — С. 46-51.
5. Мифология : большой энцикл. словарь / гл. ред. Е. Мелетинский. — 4-е (репр.) изд. «Мифол. слов.» 1991 г. — М.: Большая Рос. энцикл., 1998. — 736 с.
6. Пагутяк Г. Книгоноші з Королівства. Пригодницький роман / Галина Пагутяк. — Тернопіль : Джура, 2007. — 168 с.
7. Пагутяк Г. Королівство. Пригодницький роман / Галина Пагутяк. — Тернопіль: Джура, 2005. — 288 с.
8. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : [монографія] / Ярослав Поліщук. — 2-е вид., доп. і перероб. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. — 392 с.
9. Скуратівський В. Русалії/Василь Скуратівський. — К.: Довіра, 1996. — 734 с.
10. Фентезі [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фентезі>.
11. Фрумкин К. Г. Философия и психология фантастики / К. Г. Фрумкин. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 240 с.